

סימן כ'

ריבוי בשיעורים (ה ע"ב)

א. שיטת התוס' בענין ריבוי בשיעורים

גרסינן בפ"ק דגיטין (ח ע"ב):

הקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים. למאי הלכתא? אמר רב ששת - לומר שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת. בשבת ס"ד? כדאמר רבא אומר לעכו"ם ועושה, ה"נ אומר לעכו"ם ועושה, ואע"ג דאמירה לעכו"ם שבות, משום יישוב א"י לא גזרו רבנן.

וכתבו התוספות על אתר (ד"ה "אע"ג"), שדווקא משום יישוב א"י התירו חכמים אמירה לגוי באיסור תורה, אך משום מצוה אחרת לא התירו. ראייה לדבריהם, מביאים התוספות, מהגמרא בעירובין.

הגמרא בעירובין (סח ע"א) מספרת על תינוק, שהמים שהכינו לו, על מנת לחממו לאחר ברית המילה, נשפכו¹. אמר להם רבא: בְּדָקוּ אִם אִמּוֹ שֶׁל הַתֵּינוֹק, הַיּוֹלֶדֶת, צָרִיכָה מֵיִם חֲמִיִּם, וְאִם הִיא צָרִיכָה יֵשׁ לַקַּחַת גּוֹי שִׁחְמָם בְּשִׁבִּילָהּ, וְאִגַּב הַחֲמִימוֹם לַיּוֹלֶדֶת הוּא יַחֲמָם גַּם לַתֵּינוֹק.

ומדוע צריך דווקא אגב האם, הרי יש כאן אמירה לגוי לצורך מצווה? אלא ודאי, אומרים התוספות, שרק לצורך יישוב א"י התירו איסור דאורייתא, אך לצורך מצוות מילה התירו רק ריבוי בשיעורים, דהיינו להוסיף למים של האמא, אך לא התירו חימום מיוחד לצורך הך הנימול.

ומשמע, שלשיטת התוס' ריבוי בשיעורים הוא איסור מדרבנן, ולכן התירוהו במקרה זה².

¹ והיה חשש סכנה למול בלי לרחוץ את התינוק במים חמים אחר המילה.

² כך הבין מהרש"א בדברי התוס'. אמנם עיין לרש"ש, שכתב, שתוס' ס"ל כשיטת הר"ן, שריבוי בשיעורים אסור מן התורה. ואמנם תוס' במנחות (סד ע"א ד"ה "שתים") ודאי חולקים על הר"ן כיעו"ש. וכתב הרש"ש שאין בכך סתירה, משום שמצינו במקומות רבים שדברי התוס' בשני מקומות (וודאי בשתי מסכתות) חלוקים, משום שהיו כמה וכמה בעלי תוס'. ונמצא א"כ ששיטת תוס' בגיטין שנויה במחלוקת. עכ"פ, הרשב"א בחידושו למסכת חולין (טו ע"ב, ד"ה "המבשל"), כתב להדיא שריבוי בשיעורים אסור מדרבנן (כאשר מניח הרבה חתיכות בקדירה, ואח"כ מניח את הקדירה על האש). אבל כאשר מוסיף חתיכות לקדירה המונחת על האש, ודאי דהוי איסור בישול מדאורייתא לכו"ע, כמ"ש הרשב"א שם (הערת

ב. שיטת הר"ן בענין ריבוי בשיעורים

אך הר"ן בביצה (ט ע"ב בדפי הר"ף ד"ה ומיהא) חולק על תוס' וסובר, שהמרבה בשיעורים עובר איסור מן התורה.

ראיה לדבריו, מביא הר"ן מהגמרא במנחות.

הגמרא במנחות (סד ע"א) מסתפקת, מה הדין כאשר יש חולה שצריכים לקטוף בשבת, למען בריאותו, זוג פירות, ויש לפנינו שלושה ענפים. על שניים מהם יש פרי אחד ועל השלישי יש שלושה פירות: אם נקטוף את הראשונים – נעשה שתי פעולות קטיפה, אך אם נקטוף את השלישי – נקטוף פרי אחד מיותר.

הגמרא שם פוסקת, שצריך לקטוף את הענף השלישי עם שלושת הפירות, משום שמלאכת החיתוך היא אחת, וזה עדיף מאשר שתי מלאכות של חיתוך.

ועתה, אם נאמר שריבוי בשיעורים נאסר מדרבנן בלבד, מה בכלל הספק? ודאי שעדיף לעבור איסור דרבנן מאשר להוסיף עוד קטיפה שהיא איסור תורה?! אלא ודאי – מוכיח הר"ן – ריבוי בשיעורים אסור מן התורה.

ג. מדוע חיממו אגב אימו לשיטת הר"ן

מקשה רע"א (עירובין סח ע"א): לפי הר"ן שריבוי בשיעורים אסור מן התורה – מה התועלת לחמם אגב אמו של התינוק, הרי זהו בדיוק אותו איסור כמו חימום בנפרד? מתרץ רע"א, שמדובר בגוי פיקח. הם לא אמרו לו לחמם לתינוק, אלא רק לאמו, והוא הבין לבד שיש צורך גם לתינוק, ולכן הוסיף מעצמו עוד מים.

והקובץ שיעורים (ח"א, ביצה אות מט) תירץ, שבאמירה לגוי ישנם שני איסורים:

א. עצם האמירה.³

ב. השליחות – המלאכה שעושה הגוי מתייחסת ליהודי השולחו.⁴

מבאר הקוב"ש, שאיסור ריבוי בשיעורים הוא רק על המלאכה, על השליחות, אך באמירה אין איסור, כי זו אמירה אחת. ולכן הם אמרו לגוי לחמם אגב אמו התינוק, כדי לחסוך את איסור האמירה.

עורך).

³ וכך מבואר ברש"י במסכת ע"ז (טו ע"א). ע"ש שלמד זאת מהפסוק: "ודבר דבר" – שלא יהא דיבורך בשבת כדיבורך בחול.

⁴ כך מבואר ברש"י בשבת (קנג ע"א). וצ"ע, מדוע לא הביאו הקוב"ש. עכ"פ, נראה להוכיח שאין איסור רק באמירת דברי חול, מהא דאיבעיא לן בב"מ (צ ע"א) האם יש איסור אמירה לגוי בדין לא תחסום. ואם נאמר שזהו דין מיוחד בשבת, מצד 'ודבר דבר', אין מקום לספק.

ונראה לבאר את דברי הקוב"ש, בהקדם הסבר בגדר 'פסיק רישא'.

ד. ביאור המשנ"ב בדברי הרמ"א

הנה, הרמ"א (או"ח סי' רנג ס"ה) פוסק, שמותר לומר לגוי להניח את סיר האוכל על תנור החימום, וכשיאמרו לו להדליק את תנור החימום מפאת הקור העז, יתחמם גם האוכל.

והקשה המשנ"ב (סקצ"ט): הרי יש כאן 'פסיק רישא' שהאוכל יתחמם?

ותירץ: כיון שעיקר כוונת הגוי היא לחמם את הבית, והפס"ר שעל האוכל אין בו מעשה – הקילו באמירה לגוי. עכ"ד.

ה. שתי הבנות ב'פסיק רישא'

וצריך ביאור, שהרי בכל מקום שיש פס"ר נחשב כאילו התכוין למלאכה, ובמה אמירה לגוי שונה בזה?

ועוד צריך להבין, מה שכתב בשטה מקובצת (כתובות ו ע"ב) שאם עבר על פסיק רישא בשוגג אינו מביא קרבן.

ההבנה הפשוטה בהיתר של "דבר שאינו מתכוין" היא, שכל שלא התכוין יש חסרון במלאכה.

אך אפשר לומר יותר מכך, שאדם שעשה פעולה בלא כוונה לא עשה כלל מלאכה, כי אין משמעות למלאכה בלי כוונה. לפ"ז, פסיק רישא נאסר, מכיון שההכרח בתוצאה גורם לייחוס המעשה לאדם, אך לא נחשב שעשה מעשה כיון שלא התכוין.

והנה, מבואר בדברי התוספות בכריתות, שיש הבדל מהותי בין קרבן למלקות: מלקות באים על עבירה על אזהרת התורה ולכן כל הלאוים מצטרפים, כי סו"ס בשניהם ישנה עבירה על אזהרת התורה. אך קרבן מביאים על מעשה אסור דהרי קרבן בא רק על שוגג, וממילא מעשים שונים, כגון חלב ונותר, לא יכולים להצטרף. ולכן, האוכל חצי זית חלב וחצי זית נותר לוקה אך אינו מביא קרבן.

ולפ"ז ניתן להסביר את דברי השטמ"ק: כאשר עושה פעולה הכרחית – פסיק רישא – הפעולה מתייחסת אליו, אך אין כאן עשייה שלו כיון שלא התכוין, לכן אינו חייב קרבן אף שעשה איסור.

ו. ראייה מדברי האור שמח

ונראה להביא ראייה לכך שפעולה הנעשית בפסיק רישא מתייחסת לאדם אך אינה

נחשבת כמעשה שלו:

ישנה מחלוקת, האם מותר להניח ביו"ט בשר על גחלים. יש מתירים, אף שהשומן של הבשר מכבה את הגחלת, כיון שהכיבוי הוא לצורך הבישול.

שואל האור שמח (פ"א מהל' יו"ט ה"ז): לדעת המתירים, מדוע לא נתיר להדליק בכל אופן? הרי הבערה ביו"ט מותרת, כי "מתוך שהותרה הבערה לצורך הותרה נמי שלא לצורך" (ביצה יב ע"ב), ועל פי כלל זה יוצא, שמי שמתיר גם כיבוי למען הבישול יצטרך להתיר כיבוי גם שלא לצורך?!

מתרץ האור שמח: כאשר שני אנשים הניחו בשר ע"ג גחלים ולא התכוונו לכבות, אך הראשון הניח בשר עם הרבה שומן כך שבהכרח תכבה הגחלת, והשני הניח בשר בלי שומן שאין זה פסיק רישא – מה יהיה הדין בכי האי גוונא? לכאורה הראשון חייב כי יש כאן פס"ר והשני יהיה פטור. אך מחדש האור שמח, שהפס"ר שייך רק על האיסור של "לא תעשה כל מלאכה", אך אם נדון מצד ה"מנוחה" אין הבדל ביניהם, כי שניהם עשו את אותה פעולה. ולכן המניח בשר עם שומן חייב רק מצד איסור עשיית מלאכה, אך לא מצד השביתה.

מבואר כאן אותו גדר, שפס"ר אינו נחשב כאילו האדם עצמו עשה מלאכה, אלא נחשב כאילו ממנו זה בא, אך בלי עשייה.

ז. ביאור דברי המשנ"ב

ולפ"ז, מבוארים דברי המשנ"ב באר היטב:

אם הגוי ידליק את התנור אך ורק בשביל האוכל – נחשב שעושה מלאכה. אך כאשר מדליק בגלל הקור – אין כאן מעשה איסור, משום שאין כאן שליחות של היהודי מכיון שהמעשה הוא בהיתר. וגם מצד האמירה אין בעיה כי יש אמירה אחת והיא בהיתר. זו הסיבה שהתירו פסיק רישא בגוי.

וע"פ מה שנתבאר, מובן מש"כ בקובץ שיעורים ביישוב קושיית רע"א:

כשאומרים לגוי לחמם אגב אמו של התינוק – אין מעשה איסור בנפרד, כי המעשה הוא אחד – עצם ההנחה. מה שנשאר זו רק האמירה, ובשביל זה צריך שתהיה "מצווה", שבדבר מצווה לא אסרו חכמים דיבור חול. ומיושבת קושיית רע"א על הר"ן.